

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره دوم (پیاپی ۲۸)، تابستان ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۱-۳۰

اثرات گروه‌های توسعه روستایی بر پایداری اقتصادی فضا

مورد: روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه

محمود فال‌سلیمان*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

گلزار حجتی‌پور؛ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

جواد میکانیکی؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۱/۱۹

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۶/۰۶

چکیده

عرصه روستایی شهرستان سربیشه از جمله نواحی کم برخوردار بوده که با هدف بهبود وضع نابسامان منابع طبیعی و کاهش اثرات محیط زیستی ناشی از فقر حاکم بر روستاها، با همکاری دو نهاد بین المللی (برنامه عمران ملل متحد و بخش تسهیلات محیط زیستی بانک جهانی) اقدام به اجرای پروژه ترسیب کربن شده است. به دنبال اجرای پروژه یاد شده، گسترش گروه‌های توسعه روستایی و ایجاد صندوق‌های خرد اعتباری، از اهم اقداماتی بوده که با هدف توانمندسازی و بهبود وضعیت اقتصادی جامعه روستایی پیگیری شده است. با توجه به گذشت بیش از یک دهه از اقدامات یاد شده، این پرسش اساسی مطرح است که «در طول اجرای پروژه و گسترش گروه‌های توسعه روستایی، وضعیت پایداری اقتصاد در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه چه تغییراتی داشته است؟» به منظور پاسخ به سوال یاد شده، به مطالعه‌ی ۲۰ روستا پرداخته شد. داده‌ها به کمک مطالعات اسنادی و میدانی گردآوری شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از نماگرهای آمار توصیفی و آمار استنباطی انجام شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد ایجاد و گسترش گروه‌های توسعه روستایی منجر به بهبود پایداری اقتصادی فضا در روستاهای دارای گروه توسعه شده است. در حقیقت گروه‌های توسعه روستایی با مکانیزم صندوق‌های خرد اعتباری، سهولت دستیابی به منابع مالی را برای روستائیان در "شرایط پیش از تولید"، "در حین تولید" و "مراحل سخت فروش" فراهم ساخته است. پس از کمک به توانمندی روستائیان از حیث مالی و دانشی، آنان ضمن تقویت فعالیت‌های از پیش برخوردار، زمینه‌ای برای فعالیت‌های جدید در روستاها یافته که می‌توان در قالب کسب و کارهای جدید در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه (به ویژه روستاهای دارای گروه توسعه روستایی) اعم از آرایشگری، شیرینی‌پزی، عرق‌گیری و عروسک‌سازی مشاهده نمود. ترکیب فعالیت‌های تقویت شده قبلی و پایایی فعالیت‌های اقتصادی نوظهور در اقتصاد محلی منجر شده تا تبعاتی همچون مازاد اقتصادی و رشد سهم افراد از منابع (تقویت مالکیت) پدیدار شود.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، پایداری اقتصادی، اقتصاد روستایی، گروه توسعه روستایی، صندوق خرد اعتباری.

* mfall@birjand.ac.ir

(۱) مقدمه

روستا و فعالیت‌های روستایی از عناصر مهم و تکمیل‌کننده‌ی فعالیت و فرآیند توسعه ملی به شمار می‌رود؛ بدین‌سان، یکی از دغدغه‌های همیشگی دست‌انداران توسعه به ویژه در کشورهای کم‌رشد که شکاف و افتراق مکانی - فضایی میان شهر و روستا بیش از دیگر جوامع بوده، دستیابی به توسعه سکونتگاه‌های روستایی است؛ چرا که بایستی بخش عمده‌ای از جریان توسعه ملی و ایجاد اشتغال توسط فضاها و روستایی صورت پذیرد (European Communities Commission, Bruckmeier & Ake, 1996: 14, 2007: 335; Todaro, 1992: 48 King, 1983).

در حقیقت، به جهت نقش بی‌بدیل روستا در پویایی و قاعده‌مندی سازمان فضایی سرزمین و کارکردهایی همچون تکمیل‌کنندگی فرآیندهای بازسازی فضا (کشور)، بهره‌برداری مستقیم از ظرفیت‌های محیط طبیعی (به ویژه مناطق دور از دسترس شهرنشینان)، تأمین امنیت غذایی، وجود فقر در روستاها و لزوم محو آن و همچنین اثرگذاری در تولید ناخالص ملی، توسعه و پیشرفت، روستاها اهمیتی بنیادین یافته است (رضوانی، ۱۳۸۲: ۲۶۹؛ سلطانی مقدس، ۱۳۹۲: ۱۵۹).

عرصه‌های روستایی دارای ابعاد مختلفی هستند که جهت دستیابی به توسعه پایدار آن، توجه به تمامی ابعاد محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و نهادی - مدیریتی روستاها از ضروریات و الزامات است (افراخته، ۱۳۹۱: ۴۰). از این رو، موانع و مشکلات سکونتگاه‌های روستایی را می‌توان در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی دسته‌بندی نمود اما در این میان آنچه که دارای نقش زمینه‌ای برای حل مسایل سایر حوزه‌ها بوده، "بعد اقتصادی فضاها و روستایی" است (Vidican, 2009; Pa'sakarnis & Maliene, 2010)؛ به گونه‌ای که، دوام و پایداری هر روستا در گرو پویایی و دوام اقتصاد آن است (بدری و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۲).

در ایران بعد از انقلاب اسلامی، فعالیت‌های توسعه‌ای کم‌نظیری در نواحی روستایی انجام گرفته است؛ در بخش بهداشت، آموزش، مسکن، زیرساخت‌ها و منابع آب و خاک سرمایه‌گذاری‌های هنگفتی از سوی دستگاه‌ها و نهادهای مختلف به عمل آمده است. اما علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته، بنا به دلایل متعدد هنوز مسایلی پابرجاست و همچنان روستاهای کشور از نظر دستیابی به توسعه‌ای متناسب، با چالش‌هایی مواجه‌اند که توفیق برنامه‌ریزی‌ها و مقبولیت راهبردهای توسعه‌ای اعمال شده را با تردید مواجه کرده است (افراخته، ۱۳۹۱: ۴۰)؛ به طوری که، واکاوی تحولات روستایی نشان می‌دهد درصد روستانشینی در سال ۱۳۳۵ از ۶۸/۳ درصد از کل جمعیت کشور به میزان ۲۸/۵ درصد در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰) و روستاگریزی به نفع کانون‌های شهری به دلیل ناکارآمدی روستاها، روند رو به تزاید دارد.

با توجه به گستردگی مهاجرت روستاییان و افزایش چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در شهرها و روستاها، جلوگیری از تخلیه‌ی روستاها، تعادل اجتماعی سنی و جنسی جمعیت کانون‌های روستایی، استفاده‌ی بهینه از عوامل تولید و به‌کارگیری اصول اقتصاد پایدار در نواحی روستایی، امری انکارناپذیر و بسیار ضروری به شمار می‌آید (شایان و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۲) چرا که اقتصاد پایدار به تداوم و پایداری تولید و درآمد، مقاومت در برابر چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و طبیعی اشاره دارد. در واقع، اقتصاد پایدار، اقتصادی است که فرایند تولید و درآمدزایی تمام فصول و شرایط، بصورت مستمر جریان یابد. همچنین توزیع متناسب سودها و هزینه‌ها از دیگر ویژگی‌های اقتصاد پایدار به شمار می‌آید (علی‌الحسابی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۶).

امروزه برای رشد و توسعه ناگزیر از گام نهادن در مسیر توسعه پایدار هستیم. اگر توسعه پایدار را توسعه اقتصادی روبه رشد و متعادل، گسترش برابری و مساوات اجتماعی و پایداری زیست محیطی در کنار هم و توسعه روستایی را به‌عنوان بخشی از آن، راهبردی به منظور بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه خاصی از مردم (روستائیان فقیر) بدانیم، بنابراین باید ابتدا این گروه خاص یعنی روستائیان فقیر که برای بقای خود ناچار از مصرف منابع بدون توجه به پیامدهای احتمالی این مصرف هستند را توانمند نمود. در چشم‌انداز توسعه پایدار، توانمندسازی و ارتقای سطح کیفی و کمی زندگی فقرا به عنوان یکی از گروه‌های عمده و هدف، مورد توجه هستند چرا که تحقیقات زیست محیطی رابطه بین فقر و تخریب محیط زیست را تاکنون نشان داده است (گیلیس و همکاران، ۱۳۷۹: ۲۷۷). به منظور توانمندسازی و بهبود سطح زندگی فقرای روستایی و کاهش اثرات زیست مخرب آنان، ایجاد تشکلهای مردم نهاد توسط گروه‌های مردمی برای مشارکت در توسعه و اداره امور مربوط به خود، امری است که از سوی بسیاری در دست اقدام قرار گرفته است.

شهرستان سربیشه در استان خراسان جنوبی از جمله نواحی‌ای است که در بخشی از آن (دشت حسین‌آباد غیناب واقع در سه دهستان مومن‌آباد، غیناب و درح) با هدف بهبود وضع نابسامان منابع طبیعی و کاهش اثرات محیط زیستی ناشی از فقر حاکم بر روستاها، با همکاری دو نهاد بین‌المللی (برنامه عمران ملل متحد و بخش تسهیلات محیط زیستی بانک جهانی) اقدام به اجرای پروژه ترسیب کربن شده است. به دنبال اجرای پروژه یاد شده، گسترش گروه‌های توسعه روستایی و ایجاد صندوق‌های خرد اعتباری، از اهم اقداماتی بوده که با هدف توانمندسازی و بهبود وضعیت اقتصادی جامعه روستایی پیگیری شده است. با توجه به گذشت بیش از یک دهه از اجرای پروژه بین‌المللی ترسیب کربن در محدوده شهرستان سربیشه، این پرسش اساسی بدون پاسخ مانده است که: «در طول اجرای پروژه و

گسترش گروه‌های توسعه روستایی، وضعیت پایداری اقتصاد در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه چه تغییراتی داشته است؟»

(۲) مبانی نظری

مفهوم پایداری به شکل کنونی آن، دارای سابقه‌ای از سال ۱۹۷۰ است که خانم "باربارا وارد" در اعلامیه کوکویاک درباره محیط زیست و توسعه از "توسعه پایدار" سخن گفت. با گزارش کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه (WCED) موسوم به گزارش براندتلند (Our common future 87, Brandt land report) در سال ۱۹۸۷ برای اولین بار به طور رسمی مجموعه‌ای از پیشنهادها و اصول قانونی جهت دستیابی به توسعه پایدار برای کشورهای در حال توسعه فراهم آمد. سپس موضوع توسعه پایدار در کنفرانس سازمان ملل متحد در زمینه محیط زیست و توسعه (UNCED-92) در شهر ریودوژانیرو (به عنوان اجلاس زمین) به طور گسترده‌ای مورد توجه قرار گرفت و اداره و بهره‌برداری صحیح و کارا از منابع پایه، طبیعی و مالی و غیره برای دستیابی به الگوی مصرف مطلوب در صدر برنامه‌های جهانی قرار داد.

به مرور زمان موضوع پایداری خصوصاً در بعد اقتصادی، مورد بحث اندیشمندان و دغدغه‌مداران زیادی در حوزه‌هایی همچون علوم اقتصادی، محیط زیستی و جغرافیا قرار گرفت و در تمامی کشورهای دنیا، به شناخت و عوامل دخیل در رشد و بهبود آن پرداخته شد. راثو (۱۳۸۵) به عنوان یکی از محققین خارجی، مبسوط به تفسیر توسعه پایدار و خصوصاً پایداری اقتصادی پرداخته است. در داخل ایران پژوهشگرانی همچون بدری و افتخاری (۱۳۸۲) به شرح مفهوم ارزیابی پایداری و روش انجام آن پرداخته‌اند. از دیگر مطالعات انجام شده می‌توان به نتایج مستندات افرادی نظیر آقاییاری (۱۳۸۳)، قدیری معصوم و همکاران (۱۳۸۹)، فرجی سبکبار و همکاران (۱۳۸۹)، خسروبیگی و همکاران (۱۳۹۰)، یاری حصار و همکاران (۱۳۹۱)، شایان و همکاران (۱۳۹۱)، توکلی (۱۳۹۳) و افراخته و همکاران (۱۳۹۴) اشاره داشت. اهم تحقیقاتی که در رابطه با موضوع این تحقیق تاکنون انتشار یافته و نتایج آن، در جدول زیر نشان داده شده است.

^۱World Commission on Environment and Development

^۲United Nations Conference on Environment and Development

جدول (۱) پیشینه تحقیق

نام پژوهشگر	سال	نتایج پژوهش
علی اسمعیلیان مقدم	۱۳۸۹	ایجاد مشاغل دیگر در منطقه از جمله کشاورزی سبب کاهش تعداد دامهای عشایر و بهبود وضعیت مراتع گشته است. همچنین در بعد اجتماعی اسکان باعث رشد سواد، بهداشت و وضعیت آموزشی و بهطور کلی رفاه عشایر شده است و انجام فعالیتهای زراعی امنیت اقتصادی آنها را بهبود بخشیده است.
طوبی رضایی گیوشاد	۱۳۸۹	شرکت در صندوقهای اعتباری خرد، منجر به ایجاد کسب و کار جدیدی برای مردم نشده و تنها به حفظ مشاغل قبلی آنها کمک کرده است. در حالی که برای زنان مشاغل کم و بیش پایداری را به وجود آورده است. در بعد توانمندسازی، اعتبارات خرد تحرک و توانمندسازی زنان را تقویت نموده و همبستگی بین اعضا را افزایش داده است. استفاده از سوخت های فسیلی به جای سوختهای مرتعی، شرکت اعضا در امر احیا و کاهش بوته کنی و رعایت فصل چرا از جمله تأثیرهای مثبت برنامه اعتبارات خرد پروژه ترسیب کربن بر کاهش تخریب مراتع بوده است.
قدیری معصوم و همکاران	۱۳۸۹	از دیدگاه پایداری اقتصادی، دهستان کوهین در وضعیت متوسط به پایین است و بیش از ۲۰ درصد روستاها در وضعیت تقریباً ناپایدار قرار دارند در راستای پایداری اقتصادی، پیشنهاد متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی روستاییان با تأکید بر بخش کشاورزی و افزایش درآمد روستاییان از طریق فعالیتهای مرتبط با کشاورزی همچون صنایع دستی، فراوری محصولات، و مشاغل خانگی ارائه می شود.
شایان و همکاران	۱۳۹۰	ارتقای مشارکت مردم در تصمیم گیری محلی، سهولت دسترسی به خدمات بهداشتی- درمانی، آموزشی و اقتصادی، مقاوم سازی مساکن، ساماندهی دفع زباله، افزایش بازده تولید و سطح اشتغال گریز ناپذیر هستند.
جوان و همکاران	۱۳۹۰	نتایج بدست آمده در این تحقیق نشان دهنده آن است که عدم تنوع در فعالیتهای اقتصادی خانوارهای مورد بررسی در منطقه مورد مطالعه شرایط نامساعدی را برای خانوارهای دارای چنین ویژگی سبب شده است در حالی که خانوارهای دارای تنوع منابع درآمدی در بخشهای کشاورزی و غیر کشاورزی وضعیت به نسبت مطلوبتری را در شاخصهایی چون آموزش، ثبات درآمدی، کیفیت زندگی و آسیب پذیری دارا بوده اند.
توکلی	۱۳۹۲	به این نتیجه رسیده که با روش تاپسیس ۸۲ درصد و با روش مورس ۸۲ درصد روستاهای مطالعه شده در شرایط نیمه پایدار قرار دارند. بین دو روش بررسی تفاوت معنی دار در سطح اطمینان ۸۸ درصد وجود دارد. بین سطح پایداری روستاها به روش تاپسیس با جمعیت رابطهای مشاهده نشد، اما بین همین متغیر و جمعیت به روش مورس همبستگی مثبت و معنی دار وجود دارد.
ریاحی و نوری	۱۳۹۳	ارتباط معناداری میان تنوع بخشی فعالیتهای اقتصادی و پایداری اقتصادی است؛ به نحوی که در روستاهایی که تنوع فعالیتهای اقتصادی بیشتر بوده است، سطح پایداری اقتصادی نیز بالاتر است.

جمع بندی از نتایج مطالعات پیشین حاکی از این است که تا کنون در هیچ یک از مطالعات قبلی به بررسی نقش و اثراتی که گروه های توسعه روستایی می تواند در پایداری اقتصادی سکونتگاه ها داشته باشد، پرداخته نشده است که این امر، تحقیق حاضر را از مطالعات قبلی متمایز می سازد.

توسعه پایدار یا "Development Sustainable" به استناد تعاریف ذکرشده، فرآیندی است که اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی جامعه رادر هر جا که ممکن است از طریق وضع سیاستها، انجام اقدام های لازمو عملیات حمایتی با هم تلفیق میکند ودر هر جایی که تلفیق امکان ندارد به ایجاد رابطه مبادله بین آنها، بررسی و هماهنگی این مبادله ها می‌پردازد (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵: ۴).

بعد اقتصادی به رشد اقتصادی و سایر پارامترهای اقتصادی مرتبط است و در آن رفاه فرد و جامعه باید از طریق استفاده بهینه و کارایی منابع طبیعی و توزیع عادلانه منافع حداکثر شود. پایداری در اقتصاد را می‌توان در ایجاد رشد عادلانه و متوازن جامعه انسانی و تضمین بهره‌مندی تک‌تک انسانها در طول زمان بدون وارد آوردن خدشه به منابع زیستی، طبیعی و فرهنگی تعریف نمود (جعفریان و عبدالحسین پور، ۱۳۸۵). در بعد اقتصادی توسعه پایدار، اقتصاد حاکم بر جامعه مورد بررسی قرار می‌گیرد. فعالیتهای تولیدی منابع و فن‌آوری‌هایی که در فعالیتهای تولیدی استفاده می‌شود بایستی هماهنگ با مفهوم توسعه پایدار و سازگار با محیط زیست باشد. در نگاه گذشته، فرآیند تولید به صورت خطی (Development linear) بود و از منابع، محصولات و از آنها ضایعات ایجاد می‌شود.

پایداری اقتصادی به شرایطی اطلاق می‌شود که در نتیجه آن رفاه اقتصادی در گذر زمان کاهش نیابد و از راه سیاست های اقتصادی و اجتماعی سالم بدون آسیب زدن به ذخائر و سرمایه های طبیعی، موجب پیشرفت برنامه های اصولی کارآمد در بهره برداری صحیح از منابع شده، سبب تشویق فعالیت های اقتصادی جدید شود، همچنین فضا اقتصادی قابل پیش بینی در راستای اهداف توسعه پایدار در سطوح محلی و ملی به وجود آورد (ایافت و طراوتی، ۱۳۷۷، ۱۶). عوامل تأثیر گذار در پایداری اقتصادی، تولید در بخش های مختلف اقتصادی، توان تولیدی منابع، کارایی اقتصادی مکان در بهره وری، استاندارد سطح زندگی و سطح رفاه زیستی جمعیت است. در کل می‌توان پایداری فعالیتهای اقتصادی را از دیدگاههای مختلف، چنین تشریح کرد:

- ۱- موقعیتی را پایدار گویند که در آن، مطلوبیت جامعه در طول زمان کاهش نیابد؛
- ۲- موقعیتی را پایدار گویند که در آن، مدیریت منابع طبیعی به گونه ای باشد که فرصتهای تولید و رشد اقتصادی همچنان برای آینده پایدار باقی بماند؛
- ۳- موقعیتی را پایدار گویند که در آن، در جریان رشد و توسعه اقتصادی، ذخایر سرمایه طبیعی کاهش نیابد؛ و
- ۴- موقعیتی را پایدار گویند که در آن، مدیریت منابع طبیعی به گونه ای باشد که عملکرد منابع به کار رفته کاهش نیابد (خلیلیان، ۱۳۸۴: ۱۳۵)

عدالت اقتصادی: «رفع فقر» و «سازگاری با محیط» مهمترین معیارهای قابل تعریف در ارتباط با مؤلفه عدالت اقتصادی به شمار میروند. از فقر تعاریف متعدد و متفاوت ارائه شده است که این تفاوتها به مواردی مانند فلسفه وجودی انسان، نقش انسان در اجتماع، برداشت از مفهوم عدالت اجتماعی، باور به اصالت فرد یا اصالت جمع، و شرایط زیست بر میگردد. در مجموع، میتوان گفت که فقر پدیدههای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از عدم تأمین حداقل نیازهای اساسی برای زندگی و سیر به سوی سعادت ناشی میشود؛ فقر بر حسب زمان و مکان نسبی بوده، فقیر کسی است که فاقد قابلیت و توانایی کافی برای تأمین حداقل نیازهای مادی و معنوی خود باشد (صامتی و کرمی، ۱۳۸۳: ۶).

در ارتباط با سازگاری با محیط، شاید بتوان تخریب منابع طبیعی را از آشکارترین مواردی دانست که در آن، عدم سازگاری با محیط مشهود است (Lal, ۲۰۰۰: ۴۳۰).

در نگرش جدید جهانی، آب کالایی اقتصادی- اجتماعی و از نیازهای اولیه انسان است. امروزه، آب این منبع حیاتبخش، به مثابه یکی از سه عامل تشکیل و بقای محیط زیست (در کنار خاک و هوا)، بیش از هر زمان در کانون توجه است. بی شک، صیانت از منابع آب و بهره برداری بهینه، اقتصادی و عادلانه از آب مسئله ای جهانی است و از اینروست که در قرن بیست و یکم، از آب به مثابه یک چالش فراگیر بشری یاد می شود.

تأکید جامعه جهانی بر این است که دولتها و ملتها به مقوله آب به منزله کلید توسعه بنگرند. اگرچه منابع آب تجدیدپذیرند، اما حجم این منابع ثابت است؛ و در مقابل، تقاضای انسان برای آنها رو به افزایش است (کارآموز و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۹۳).

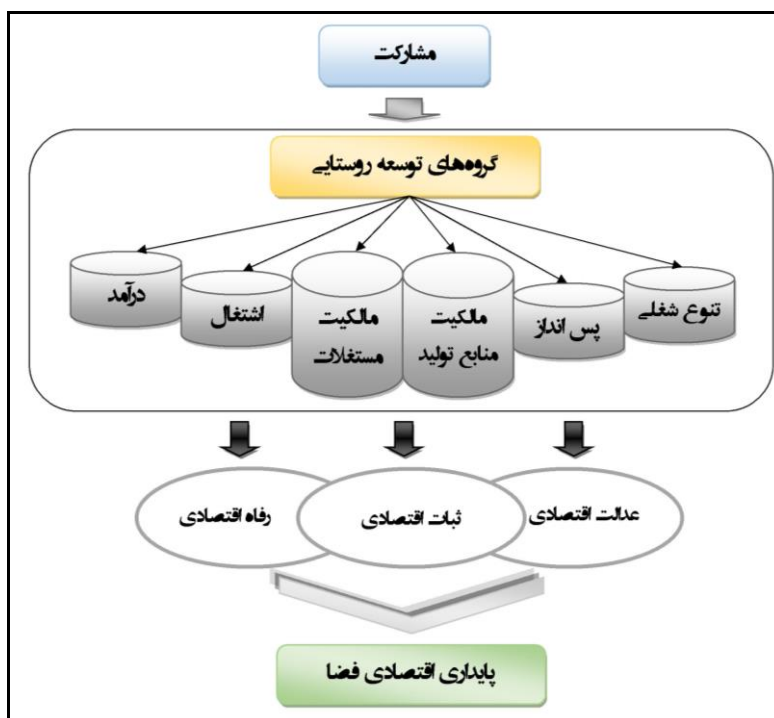
ثبات اقتصادی: تنوع بخشی اقتصادی به تعداد و تساوی مسیرهای جریان انرژی در داخل نظامهای اقتصادی اشاره دارد و با برآورد تعدد انواع متفاوت فعالیتهای اقتصادی موجود در نظام و چگونگی تساوی توزیع انرژی میان آنها قابل اندازه گیری است. تنوع شالوده ثبات بوده، اغلب به صورت وسیله ای برای تحقق اهداف اقتصادی و رشد و ثبات پایداری ارتقا یافته است. انتظار میرود که جامعه ای با اقتصاد متنوع شانس بهتری برای رشد و آینده باثبات داشته باشد (فراهانی، ۱۳۸۵: ۶۸-۶۳).

نگرشها در مورد توسعه همیشه دستخوش دگرگونی است بحث «داشتن بیشتر» مطرح نیست، بحث «بودن بیشتر» و شدن و این که مردم چه نقشی در این فرایند دارند مطرح است. آیا متخصصان در خدمت تصمیمگیری مردم محلی هستند یا مردم محلی در خدمت تصمیمات و منافع بیرونی (پرات ولویزوس، ۱۳۸۲: ۲-۳) روشن است که تغییر در مفاهیم توسعه زمینه تغییر در سایر زمینه های مرتبط را فراهم آورده است. در بطن این توسعه جایگزین یا نوین، عدم تمرکز، مشارکت، توانمندی و خوداتکایی پنهان است. در رهیافت جدید، دیگر بحث کارگزار توسعه و کارپذیر

توسعه مطرح نیست. مردم به عنوان سازنده زندگی خود نه موضوع مورد تصمیم‌گیری و تفکر دیگران مطرح هستند. در این فرایند مشارکتی، کنترل و مالکیت جمعی بر تصمیم‌گیری و سرنوشت مردم مورد نظر است. این فرایند هم کارگزار و هم کار پذیر توسعه را شامل می‌شود.

گروه توسعه یک تشکل مردمی است که در یک محل زندگی می‌کنند و علایق و منابع مشابه‌شان را برای امرار معاش به اشتراک گذارند. کمیسیون اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل (اسکاپ) هدف گروه‌های توسعه روستایی را فقرزدایی، ایجاد اشتغال، درآمدزایی، توسعه اجتماعی و ترویج و آموزش کشاورزی، افزایش خودکفایی همچنین افزایش مشارکت زنان در بازار و حفظ عزت نفس روستاییان میدانند. بدین‌سان، از پیامدهای شناخته شده کارکرد گروه‌های توسعه می‌توان به موارد زیر اشاره داشت (پرابو بوداتوکی، ۲۶: ۱۳۸۷):

- تحرک اجتماعی، بالابردن آگاهی‌ها، آموزش و قدرت‌دهی به فقیران؛
 - افزایش اعتماد به نفس فقیران، ظرفیت‌سازی‌های محلی و ...
 - فراهم‌سازی زمینه کار گروهی برای ایجاد دارایی و زیرساخت تولید محلی
 - گروه‌های توسعه روستایی عنصر کلیدی در راهبرد‌های کاهش فقر است
 - راهی برای رهایی از دام واسطه‌ها، افزایش مشارکت و دسترسی به فرصت‌های برابر به شمار می‌رود
 - روشی کارآمد برای توانمندسازی به خصوص توانمندسازی زنان سرپرست خانوار است که کمتر به منابع اعتباری توسعه دسترسی دارند
 - موجب فراهم نمودن زمینه‌هایی برای ایجاد مشاغل کوچک و تامین رفاه نسل خانواده است.
- در مجموع، بر اساس بحث نظری صورت گرفته، می‌توان مدل تحلیل زیر را در خصوص ارتباط بین ایجاد گروه‌های توسعه روستایی با چگونگی اثرگذاری آن در پایداری اقتصادی فضا ترسیم نمود:

شکل (۱) مدل مفهومی تحقیق

۳ روش تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و توسعه ای است. از حیث ماهیت و روش، دارای رویکردی توصیفی - تحلیلی است. اطلاعات بخش نظری از مطالعه‌ی مستندات علمی و اطلاعات مربوط به محدوده‌ی مورد مطالعه با انجام پرسشگری در روستاهای نمونه تحقیق در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه گردآوری شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌های محقق ساخته بوده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به کمک آمار توصیفی و استنباطی انجام شده است به گونه‌ای که در بخش استنباطی، ابتدا به کمک آزمون کلموگروف اسمیرنوف نرمال بودن داده‌ها بررسی و سپس به کمک آزمون تی مستقل، فرضیه تحقیق بررسی شده است. نرم افزارهای مورد استفاده در بخش آمار SPSS و برای تهیه نقشه‌ها از ArcGIS استفاده شده است. یکی دیگر تکنیک‌های مورد استفاده در این تحقیق که برای سطح بندی روستاها برحسب عملکرد مطلوب گروه‌های توسعه روستایی و همچنین اولویت بندی پایداری اقتصادی سکونتگاه‌ها مورد استفاده قرار گرفته، تکنیک TOPSIS بوده است.

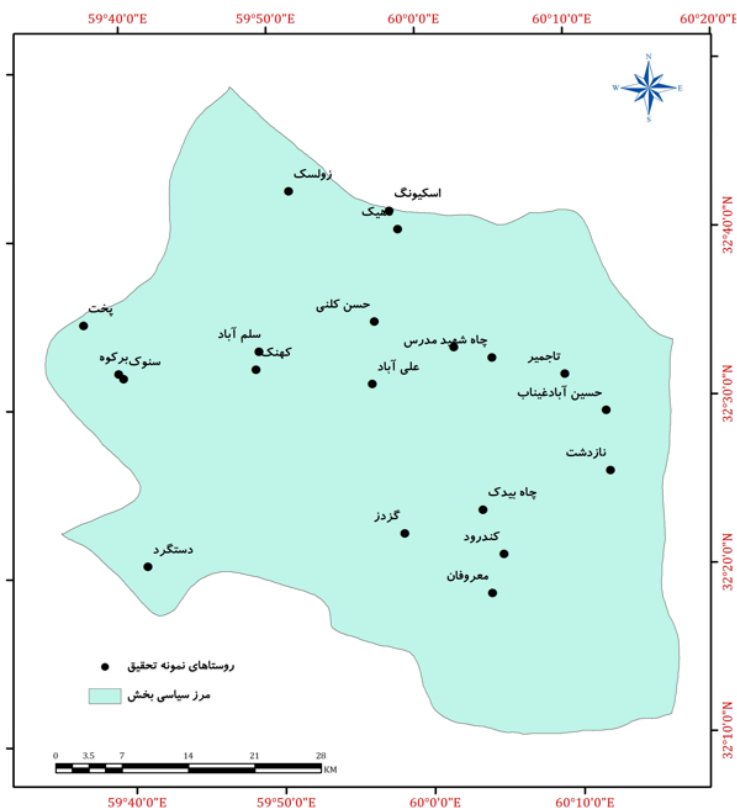
در تحقیق حاضر، به منظور تعیین و بررسی روایی پرسشنامه خانوار در راستای اهداف مطروحه، تجارب چندی از اساتید مجرب و متخصص این حوزه به کار گرفته شده است. به همراه بحث روایی ابزار گردآوری داده‌ها توجه به ثبات و پایداری خصایص و ویژگی‌های آن، که به عنوان اعتبار یا پایایی ابزار گردآوری خوانده می‌شود، نیز دارای اهمیت است. به منظور تعیین پایایی پرسشنامه خانوار این تحقیق،

تعداد ۳۰ پرسشنامه در مرحله اول تکمیل گردید و قابلیت اعتماد ابزار و داده‌های حاصل از آن، به کمک روش "تصنیف" سنجیده شده است که مقدار آن برای کل پرسشنامه ۰/۸۶ به دست آمده است.

در کل بخش مرکزی شهرستان سربیشه، تعداد ۸۰ آبادی دارای سکنه بنا به سرشماری ۱۳۹۵ وجود دارد. از این تعداد، ۳۷ روستا دارای گروه توسعه و ۴۳ روستا فاقد گروه توسعه است. حجم نمونه در بین روستاهای دارای گروه توسعه ۱۰ آبادی و در بین روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی ۱۰ آبادی بوده است. از بین روستاهای بخش مرکزی (در دو گروه دارای گروه توسعه و فاقد گروه توسعه روستایی) ۲۵ درصد کل جامعه انتخاب شده که تعداد آن برابر با ۲۰ آبادی بوده است. روستاهای نمونه در دسته آبادی-های دارای گروه توسعه روستایی برحسب سابقه فعالیت گروه، تعداد گروه‌های فعال و میزان جمعیت در دهستان انتخاب شده است. همچنین روستاهای نمونه در دسته آبادی‌های فاقد گروه توسعه روستایی نیز بر حسب جمعیت و پراکنش جغرافیایی در سطح بخش انتخاب گردیده است. در سطح خانوار، حجم جامعه ۲۶۵۰ خانوار بوده که به کمک فرمول کوکران با میزان خطای ۵ درصد حجم نمونه ۳۳۶ خانوار تعیین شده است. تعداد نمونه در هر آبادی متناسب با جمعیت آن تعیین شده است.

جدول (۲) آمار کل جامعه مورد مطالعه و حجم نمونه انتخابی بر اساس سرشماری ۱۳۹۵

تعداد	شاخص	
۸۰	آبادی‌های دارای سکنه	
۳۰۸۳	خانوار روستایی	
۸۹۳۱	جمعیت روستایی	
۳۷	روستاهای دارای گروه توسعه	
۴۳	روستاهای فاقد گروه توسعه	
۱۰	دارای گروه توسعه	کل روستاهای نمونه (۲۰)
۱۰	فاقد گروه توسعه	
۱۴۹	دارای گروه توسعه	کل خانوارهای نمونه (۳۳۶)
۱۸۷	فاقد گروه توسعه	

شکل (۲) نقشه موقعیت روستاهای مورد مطالعه در بخش مرکزی شهرستان سریش

شهرستان سریش به مرکزیت شهر سریش در فاصله ۶۶ کیلومتری جنوب شرق مرکز استان (بیرجند) و در محور بین المللی بیرجند- زاهدان واقع است. مساحت شهرستان ۸۱۹۹ کیلومتر مربع است (فرمانداری شهرستان سریش، ۱۳۸۹). این شهرستان دارای سه بخش به نام های مرکزی، درح و مود و دارای چهار دهستان به نام های درح، مومن آباد، مود و نهارجان است.

۴ یافته های تحقیق

اول، مشخصات فردی افراد نمونه

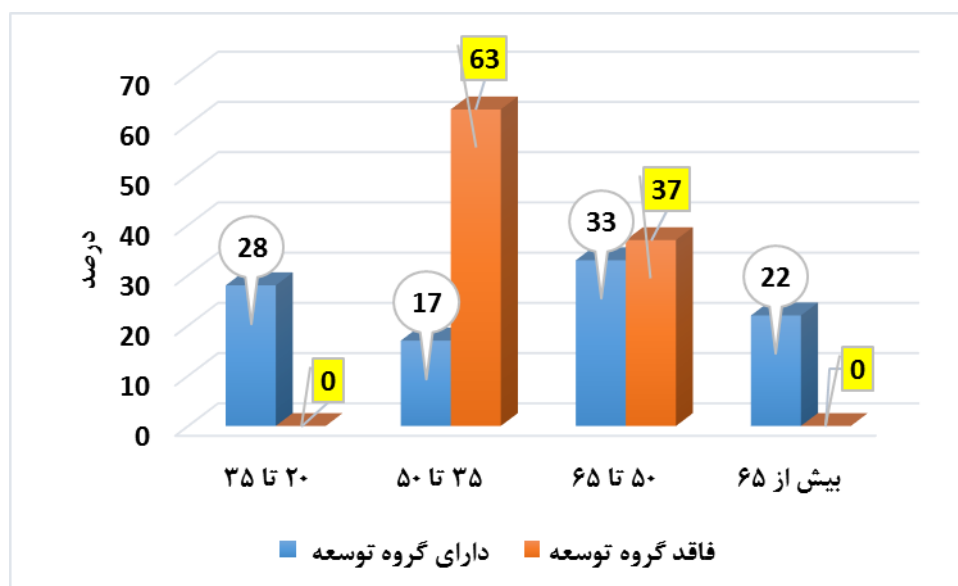
در روستاهای دارای گروه توسعه ۸۳ درصد افراد پرسش شونده، "مرد" و ۱۷ درصد دارای جنسیت مؤنث بوده اند. همچنین در روستاهای فاقد گروه توسعه نیز ۷۵ درصد مذکر و ۲۵ درصد مؤنث بوده است. بر این اساس می توان گفت بیشترین سهم مشارکتی در انجام این پژوهش از سوی جامعه مورد مطالعه متعلق به مردان بوده است.

جدول (۳) فراوانی افراد مورد بررسی بر اساس جنسیت آنان

نوع سکونتگاه روستایی				نماگر آماری
فاقد گروه توسعه		دارای گروه توسعه		
زن	مرد	زن	مرد	
۴۷	۱۴۰	۲۵	۱۲۴	فراوانی
۲۵	۷۵	۱۷	۸۳	درصد

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی، بیشتر افراد در گروه سنی ۵۰ تا ۶۵ سال و در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، افراد در گروه سنی ۳۵ تا ۵۰ سال بوده‌اند. از دیگر نکات قابل توجه این است که در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی، به لحاظ سنی، افراد در تمامی طبقات و گروه‌های سنی توزیع داشته است اما در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، افراد در دو گروه سنی ۳۵ تا ۵۰ و ۵۰ تا ۶۵ سال بوده‌اند.

شکل (۳) نمودار مقایسه توزیع سنی افراد مطالعه (به درصد)

یکی از مشخصات فردی مهم برای انجام هر تحقیق، آگاهی یافتن از وضعیت سواد پاسخ‌گویان است؛ چرا که این شاخص می‌تواند به نوعی گویای درک هدف تحقیق از سوی جامعه و همچنین دریافت بهتر نتایج از بطن جامعه باشد. از این رو، بنا به نتایج به دست آمده، در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی نزدیک به ۲۵ درصد افراد بیسواد بوده و از بین تحصیل‌کردگان، عمده‌ی افراد دارای تحصیلات ابتدایی بوده‌اند. همچنین در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی در بخش مرکزی شهرستان سریش، ۲۲

درصد افراد بیسواد بوده و در بین تحصیلکردگان پرسش شونده، عمدتاً دارای مدرک ابتدایی بوده اند. در مجموع می‌توان گفت از حیث وضعیت سواد افراد مورد مطالعه، در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی، بیش از ۶۰ درصد افراد و در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، بیش از ۸۰ درصد افراد "کم سواد" بوده‌اند.

جدول (۴) توزیع فراوانی افراد مورد بررسی بر اساس میزان تحصیلات آنان

میزان تحصیلات	نوع سکونتگاه روستایی	
	دارای گروه توسعه	فاقد گروه توسعه
بیسواد	۳۳	۴۷
ابتدایی	۶۶	۱۱۸
سیکل	۱۶	۲۲
دیپلم	۲۵	۰
فوق دیپلم و بالاتر	۹	۰
مجموع	۱۴۹	۱۸۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

اشتغال یکی از شاخص‌های مهم در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی سکونتگاه‌های انسانی به شمار می‌رود؛ چراکه با هر تغییر در نظام فعالیتی فضا، دسترسی به اشتغال و کم و کیف آن تحت تأثیر قرار می‌گیرد و این شاخص می‌تواند در درآمد خانوارها اثر مستقیم داشته باشد. از سوی دیگر، آگاهی یافتن از وضعیت اشتغال و بیکاری جامعه مشارکت‌کننده در امر تحقیق می‌تواند در تحلیل علل و پیامدهای پدیده‌ی مورد مطالعه، کمک شایانی نماید. از این رو، بررسی انجام شده نشان داد (جدول ۵) در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی ۲۵ درصد و در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی ۱۶ درصد افراد پرسش شونده بیکار دائم (یعنی در طول ماه به هیچ کاری اشتغال نداشته و از طریق یارانه و مستمری گذران زندگی می‌کنند) بوده‌اند. از حیث "شغل اصلی" نیز در روستاهای دارای گروه توسعه، ۴۷ درصد افراد شاغل پاره وقت و ۳۷ درصد شاغل دائم بوده‌اند و در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، تمامی افراد شاغل پاره وقت (نظیر کارگری و کشاورزی) بوده و به فعالیت‌های فصلی اشتغال داشته‌اند.

جدول (۵) وضعیت اشتغال افراد مورد مطالعه

روستاهای دارای گروه توسعه		روستاهای فاقد گروه توسعه		وضعیت اشتغال
فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۲۴	۱۶	۴۷	۲۵	بیکار دائم
۷۰	۴۷	۱۴۰	۷۵	شاغل پاره وقت
۵۵	۳۷	۰	۰	شاغل دائم
۱۴۹	۱۰۰	۱۸۷	۱۰۰	مجموع

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

دوم، وضعیت گروه‌های توسعه و صندوق‌های خرد اعتباری در سکونتگاه‌های روستایی

به لحاظ سابقه تشکیل اولین گروه توسعه روستایی در سکونتگاه‌های مورد مطالعه بخش مرکزی شهرستان سربیشه، یافته‌های میدانی در سال ۱۳۹۷ نشان داد (جدول ۶) که به طور متوسط حدود ۱۲/۵ سال است که تشکیل گروه‌های توسعه در محدوده دارای سابقه است. اولین گروه توسعه روستایی نزدیک به ۱۵ سال قبل راه‌اندازی شده است و جدیدترین آن نیز به ۱۰ سال باز می‌گردد. از این رو می‌توان گفت سابقه عملکرد گروه‌های توسعه روستایی در بخش مرکزی شهرستان سربیشه به گونه‌ای است که می‌توان با اطمینان کافی به بررسی و ارزیابی اثرات عملکرد آن در فضا پرداخت.

جدول (۶) سابقه تشکیل اولین گروه توسعه روستایی در سکونتگاه‌های مورد مطالعه

مدت به سال	میانگین	باسابقه‌ترین	جدیدترین
۱۲/۵	۱۵	۱۰	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

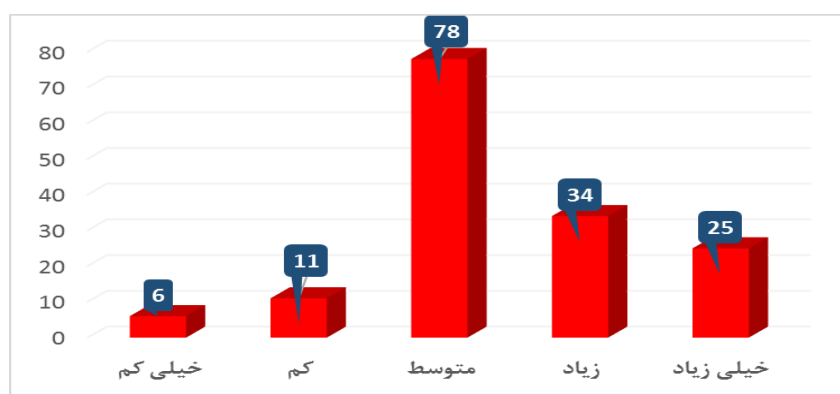
بررسی وضعیت گروه‌های توسعه روستایی فعال در سکونتگاه‌های برخوردار از این گروه‌ها در بخش مرکزی شهرستان سربیشه نشان داد (جدول ۷) در مجموع ۲۹ گروه توسعه روستایی در ۱۰ آبادی دایر است که به طور متوسط می‌توان در هر سکونتگاه سه گروه توسعه روستایی مشاهده نمود. مجموع اعضای گروه‌های توسعه روستایی در سکونتگاه‌های مورد مطالعه برابر با ۸۷۵ نفر بوده که به طور میانگین در هر روستا ۸۸ عضو گروه توسعه روستایی را شامل می‌شود. از حیث نوع گروه‌های توسعه روستایی نیز یافته‌ها حاکی از این بوده که هر سه شکل مردان، زنان و مختلط در محدوده مورد مطالعه وجود دارد به گونه‌ای که در برخی سکونتگاه‌ها نظیر نازدشت می‌توان هر سه نوع گروه توسعه روستایی را مشاهده نمود.

جدول (۷) وضعیت گروه‌های توسعه روستایی سکونتگاه‌های مورد مطالعه

نام روستا	تعداد گروه	اعضای گروه	نوع گروه		
			مردان	زنان	مختلط
تاج میر	۲	۷۵			✓
چاه شهید اشرفی اصفهانی	۲	۷۱	✓	✓	
چاه شهید مدرس	۲	۵۰	✓	✓	
حسن کلنگی	۱	۲۵			✓
حسین ابادغیناب	۱	۱۳			✓
دهیک	۱	۲۰			✓
کندرود	۲	۸۲	✓	✓	
گزدز	۵	۹۸	✓	✓	
معروفان	۱	۴۹			✓
نازدشت	۱۲	۳۹۲	✓	✓	✓
جمع	۲۹	۸۷۵	-	-	-
میانگین	۳	۸۸	-	-	-

منبع: یافته‌های میدانی - دفتر منشی‌های گروه‌های توسعه روستایی، ۱۳۹۷

بررسی دیدگاه جامعه‌ی محلی عضو گروه‌های توسعه روستایی از عملکرد این گروه‌ها نشان داد (شکل ۴) که در کل، میزان رضایت‌مندی افراد در سطح نسبتاً زیاد با میانگین ترتیبی (۳/۸) بوده است. از دلایل بالا بودن میزان رضایت‌مندی افراد نیز می‌توان به مواردی همچون کمک به دریافت تسهیلات آموزشی و مشاوره‌های حرفه‌ای و مهمتر از همه، ارائه تسهیلات اعتباری برای حل مشکلات روزمره اشاره داشت.

شکل (۴) میزان رضایت‌مندی روستائیان از عملکرد گروه‌های توسعه روستایی در محدوده مورد مطالعه

از مهم‌ترین فعالیت‌های جاری گروه‌های توسعه روستایی، ایجاد صندوق‌های خرد اعتباری به منظور توانمندسازی مالی اعضا است. بنا به بررسی‌های میدانی صورت گرفته، در تمامی روستاهای مورد مطالعه،

گروه‌های توسعه دارای صندوق خرد اعتباری بوده است. میانگین سرمایه ذخیره شده در صندوق‌های خرد اعتباری به ازای هر سکونتگاه حدود ۶۹۱ میلیون ریال بوده است که در بین روستاهای مورد مطالعه، بیشترین سرمایه و پس انداز صندوق‌های خرد اعتباری متعلق به روستای گزدز با ۳۲۲۰ میلیون ریال و کمترین آن مربوط به دهیک با حدود ۵ میلیون ریال بوده است.

جدول (۸) میزان پس انداز گروه‌های توسعه روستایی سکونتگاه‌های مورد مطالعه

نام روستا	سرمایه صندوق (میلیون ریال)
تاج میر	۱۵۰
چاه شهیداشرفی اصفهانی	۴۹۰
چاه شهیدمدرس	۲۷۰
حسن کلنگی	۲۷۰
حسین ابادغیناب	۱۵
دهیک	۵
کندرود	۱۰۴
گزدز	۳۲۲۰
معروفان	۶۲
نازدشت	۲۳۴۰
میانگین	۶۹۱

منبع: یافته‌های میدانی - دفتر منشی‌های گروه‌های توسعه روستایی، ۱۳۹۷.

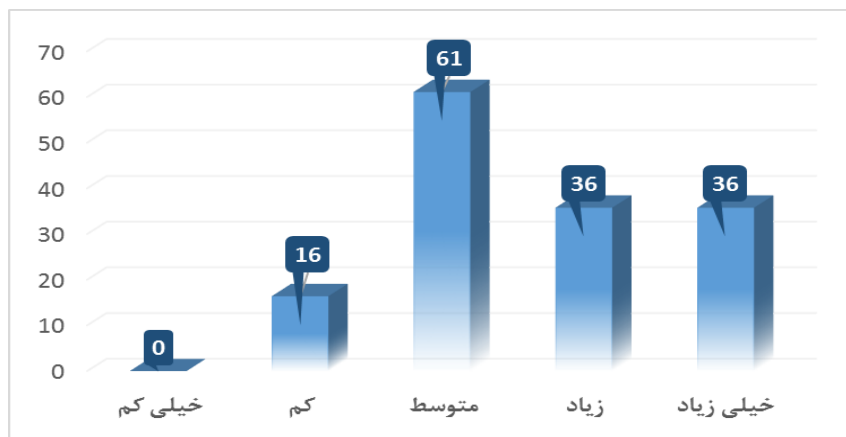
تسهیلات مهمترین ابزار حمایتی صندوق‌های خرد اعتباری است که به توانمندسازی مالی و اقتصادی افراد محلی کمک شایانی می‌نماید. طبق بررسی‌های صورت گرفته، در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی در بخش مرکزی شهرستان سریش (جدول ۹) به طور متوسط به هر متقاضی ۱۰/۵ میلیون ریال تسهیلات طی پنج سال اخیر پرداخت گردید که کمترین میزان آن به مبلغ ۳ میلیون ریال و بیشترین آن ۲۰ میلیون ریال بوده است. همچنین به لحاظ مدت زمان بازپرداخت نیز دریافت کنندگان تسهیلات اذعان داشته‌اند که سه گزینه‌ی ۶ ماه، ۱۲ ماه و ۱۸ ماه به صورت پرداخت ماهیانه و یا رأسی پیش روی آنان بوده است.

جدول (۹) میزان تسهیلات پرداختی صندوق‌های خرد اعتباری در سکونتگاه‌های دارای گروه‌های توسعه

(میلیون ریال)		
میانگین	حداقل	حداکثر
۱۰/۵	۳	۲۰

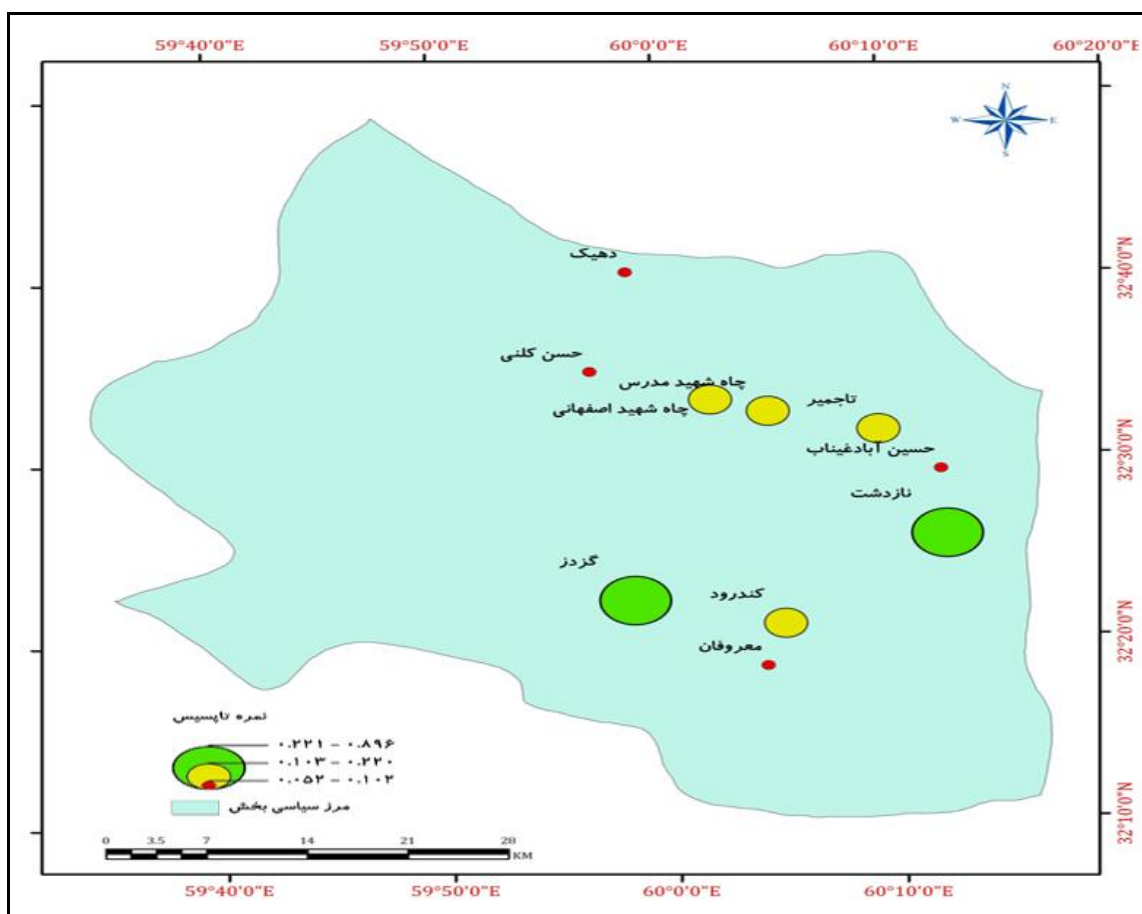
منبع: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۷.

در مجموع ارزیابی میزان رضایتمندی افراد عضو صندوق‌های خرد اعتباری در روستاهای مورد مطالعه از عملکرد آن نشان داد (شکل ۵) که رضایت افراد در سطح نسبتاً زیادی (با میانگین ترتیبی ۴/۲) بوده است. چراکه این اعتبارات خرد فاقد موانع بروکراسی اداری برای دریافت تسهیلات و سهل‌گیری در بازپرداخت و مسامحه با دریافت‌کننده در صورت حادث شدن ناتوانی مالی برای پرداخت اقساط بوده است.

شکل (۵) میزان رضایتمندی اعضای صندوق‌های خرد اعتباری در روستاهای مورد مطالعه از عملکرد آن

پس از بررسی و ارزیابی شاخص‌های تشریح‌کننده عملکرد گروه‌های توسعه روستایی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سریشه، با بهره‌گیری از هفت شاخص "سابقه تشکیل گروه‌های توسعه روستایی"، "تعداد و نوع گروه‌های توسعه روستایی فعال"، "عضویت در گروه‌های توسعه روستایی"، "رضایتمندی از گروه‌های توسعه روستایی"، "میزان پس انداز صندوق‌های خرد اعتباری"، "میزان تسهیلات پرداختی" و "مدت زمان بازپرداخت وام" اقدام به سطح‌بندی سکونتگاه‌ها از حیث مطلوبیت عملکردی گروه‌های توسعه روستایی شده است؛ اولویت‌بندی روستاها به کمک مدل تصمیم‌گیری چندمتغیره تاپسیس صورت گرفته که نتایج در نقشه زیر نشان داده شده است.

شکل ۶- سطح‌بندی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه از حیث عملکرد گروه‌های توسعه

سوم، پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی

پایداری اقتصادی با سه مؤلفه کلی عدالت، رفاه و ثبات اقتصادی سنجیده می‌شود. در این تحقیق نیز به منظور آگاهی و سنجش سطح پایداری اقتصادی هر سکونتگاه، بررسی مؤلفه‌های یاد شده به کمک‌های متغیرهایی که از مطالعات پیشین و اسناد تئوریک احصاء گردیده، انجام شده است.

عدالت اقتصادی: با متغیرهای بعد خانوار، نرخ اشتغال، درآمد خانوار، مالکیت مسکن و تعداد اتاق‌های منزل مورد ارزیابی واقع شده است که بررسی‌ها نشان داد:

(۱) به لحاظ بعد خانوار در روستاهای مورد مطالعه، هم در روستاهای دارای گروه توسعه و هم روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، بیشتر خانوارها دارای تعداد افرادی بین ۳ تا ۵ نفر هستند. در مجموع نیز توزیع خانوارها در طبقات جمعیتی هر دو تیپ روستا نمایانگر این است که بعد خانوار وسیع است و خانواده‌های کم جمعیت در این مناطق درصد کمی (کمتر از ۱۶ درصد در هر دو گروه) از فراوانی را به خود اختصاص داده است.

(۲) در روستاهای دارای گروه توسعه نرخ اشتغال افراد بالای ۱۰ سال ۶۷/۴ درصد بوده و این میزان در روستاهای فاقد گروه توسعه به رقم ۶۶/۲ درصد می‌رسد.

(۳) از حیث درآمد خانوار یافته‌ها نشان داد در روستاهای دارای گروه توسعه، به طور متوسط سالیانه درآمد هر خانوار حدود ۸۸ میلیون ریال بوده و این میزان در روستاهای فاقد گروه توسعه در حدود ۵۶ میلیون ریال بوده است. همچنین بالاترین رقم درآمد ناخالص سالیانه خانوار در روستاهای دارای گروه توسعه حدود ۵۰۰ میلیون ریال و برای روستاهای فاقد گروه توسعه ۴۲۰ میلیون ریال ذکر شده است. کمترین رقم درآمدی نیز در روستاهای دارای گروه توسعه، سالیانه ۶ میلیون ریال و در روستاهای فاقد گروه توسعه نزدیک به ۳ میلیون ریال محاسبه شده است.

(۴) وضعیت مالکیت مسکن هر خانوار در روستاهای مورد مطالعه نشان داد در روستاهای دارای گروه توسعه و فاقد گروه توسعه، مالکیت اکثریت مسکن شخصی بوده به طوری که در روستاهای دارای گروه توسعه ۹۴ درصد و در روستاهای فاقد گروه توسعه ۹۸ درصد مسکن متعلق به افراد بوده است. در روستاهای فاقد گروه توسعه حدود ۲ درصد مسکن دارای مالکیت وقفی بوده و در روستاهای دارای گروه توسعه نیز ۶ درصد مسکن تحت مالکیت غیر (مسکن تحت مالکیت اقوام و خویشان بدون پرداخت اجاره بها) بوده است.

(۵) در هر دو نوع روستای فاقد گروه توسعه و دارای گروه توسعه روستایی، تعداد اتاق منازل خانوارها حدود ۳ اتاق بوده است؛ به گونه‌ای که در روستاهای دارای گروه توسعه ۷۲ درصد و در روستاهای فاقد گروه توسعه ۷۵ درصد خانوارها دارای منزلی با ۱ تا ۳ اتاق هستند.

ثبات اقتصادی: با متغیرهای مساحت اراضی زراعی و باغی، استیجاری بودن اراضی کشاورزی، نرخ بیکاری، نفوذ بیمه محصولات کشاورزی، کثرت اشتغال هر فرد، درآمد سالیانه خانوار از بخش کشاورزی، درآمد سالیانه خانوار از بخش غیرکشاورزی، تعداد افراد شاغل خانوار در بخش کشاورزی، تعداد افراد شاغل خانوار در بخش غیرکشاورزی، نوع منابع آب، میزان مالکیت منابع آب و تنوع کشت مورد ارزیابی واقع شده است که بررسی‌ها نشان داد:

(۱) در روستاهای دارای گروه توسعه به طور متوسط ۳۲/۶ درصد از افراد بالای ۱۰ سال هر خانوار فاقد اشتغال و بیکار بوده و این میزان در روستاهای فاقد گروه توسعه به رقم ۳۳/۸ درصد بوده است.

(۲) به لحاظ تعداد فعالیت‌های اقتصادی افراد مورد مطالعه، در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی به طور متوسط هر فرد به ۱/۹ فعالیت اقتصادی اشتغال دارد و این میزان برای ساکنین روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی برابر ۱/۱ محاسبه شده است که می‌توان گفت کثرت فعالیت اقتصادی افراد ساکن در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی بیش از دیگر روستاها است؛ در بیان دلیل این تفاوت می‌توان ادعان داشت که به واسطه‌ی پایایی گروه‌های توسعه روستایی و صندوق‌های خرد

اعتباری، فضای کسب و کار در روستاها نسبتاً رونق یافته و افراد می‌توانند گزینه‌هایی بیش از یک شغل در اقتصاد سکونتگاه داشته باشند و در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، از این حیث یک محدودیت وجود دارد.

(۳) از حیث وضعیت دسترسی به اراضی کشاورزی از جانب هر بهره‌بردار، در هر دو جامعه روستاهای دارای گروه توسعه و روستاهای فاقد گروه توسعه، میزان اراضی بهره‌برداران در دو طبقه‌ی "۲ تا ۲ هکتار" و "۲ تا ۴ هکتار" قرار دارد. نکته قابل تأمل این است که در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی، می‌توان شاهد وجود بهره‌بردارانی با اراضی کشاورزی ۴ تا ۶ هکتاری و ۸ تا ۱۰ هکتاری نیز بود این در حالی است که در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، این پراکندگی وجود ندارد. دلیل این امر، به اجرای پروژه ترسیب کربن و واگذاری‌هایی که از جانب دولت صورت گرفته باز می‌گردد.

(۴) حدود ۱۰ درصد بهره‌برداران کشاورزی در روستاهای دارای گروه توسعه زمین‌استیجاری داشته‌اند و این میزان در روستاهای فاقد گروه توسعه به حدود ۱۳ درصد می‌رسد. در بیان علت این تفاوت می‌توان گفت در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی بنا به ضعف درآمدی خانوارها و عدم پاسخ‌گویی مناسب زمین‌های شخصی به نیازهای آنان از یک سو و مهاجرت بسیاری از روستاییان و رهاسازی زمین‌هایشان از سوی دیگر، می‌توان شاهد فزونی داشتن درصد زمین‌های استیجاری در بین بهره‌برداران روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی بود.

(۵) بررسی نفوذ بیمه محصولات کشاورزی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه نشان داد بسیار کمتر از نیمی از بهره‌برداران کشاورزی محصولات خود را تحت پوشش بیمه دارند؛ به گونه‌ای که در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی، درصد افراد تحت پوشش بیمه محصولات کشاورزی ۳۷ درصد و در روستاهای فاقد گروه توسعه این میزان به ۲۵ درصد می‌رسد. تفاوت این میزان، تا حد زیادی به مسئله تفاوت در توان مالی بهره‌برداران برای پرداخت حق بیمه و مهم‌تر از آن، اقدامات ترویجی و ارشادی است که از جانب گروه‌های توسعه به واسطه‌ی تأکید مدیران اجرایی پروژه ترسیب کربن در روستاهای دارای گروه توسعه اقدام پذیرفته است.

(۶) تنوع کشت یکی از شاخص‌های تبیین‌کننده‌ی وضع موجود به لحاظ رعایت حقوق محیط زیست و پایداری خصوصاً استیلای پایداری اقتصادی فضا است. در مجموع از بررسی‌های میدانی صورت گرفته می‌توان دریافت که در هر نوع روستای مورد مطالعه، تنوع کشت محصولات کشاورزی به یک شکل است اما نسبتاً در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی به سبب توسعه آموزش‌های مهارتی و آشنایی بیشتر در خصوص بهره‌وری از تولید هر نوع محصول می‌توان شاهد تعدد کمتر محصولات تولیدی بود.

(۷) به لحاظ مقایسه درآمد سالیانه خانوار در روستاهای مورد مطالعه بخش مرکزی شهرستان سربیشه از دو بخش کشاورزی و غیرکشاورزی یافته‌های به دست آمده حاکی از آن بوده که در روستاهای دارای گروه‌های توسعه درآمد سالیانه از هر دو بخش کشاورزی و غیرکشاورزی، بیش از درآمد خانوارهای ساکن در روستاهای فاقد گروه توسعه بوده است. از دلایل این امر می‌توان به تنوع فرصت‌های شغلی و ارائه آموزش‌های مهارتی در بخش کشاورزی و غیرکشاورزی از جانب گروه‌های توسعه به روستائیان مربوطه اشاره داشت.

(۸) منبع آب اصلی مورد استفاده در غالب روستاهای نمونه که دارای گروه‌های توسعه‌اند، "چاه" بوده است. همچنین در روستاهایی از بخش مرکزی شهرستان سربیشه که مورد مطالعه قرار گرفته و فاقد گروه‌های توسعه روستایی بوده، در بخش کشاورزی اصلی‌ترین منبع آب آن، "قنات" است. از این رو می‌توان گفت از دلایلی پرونق بودن کشاورزی در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی در شهرستان سربیشه، برخورداری از چاه آب کشاورزی به عنوان یک منبع پایدار است. همچنین به لحاظ میزان مالکیت بر منابع آب یا به تعبیر دیگر، میزان آب تحت استفاده هر بهره‌بردار برای بخش کشاورزی نیز یافته‌ها نشان داد در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی هر بهره‌بردار به طور میانگین ۱۰/۲ ساعت حق استفاده از منابع آب را دارد و این میزان برای بهره‌برداران روستاهای دارای گروه توسعه روستایی حدود ۱۲/۴ ساعت محاسبه شده است.

(۹) در هر دو نوع روستای مورد مطالعه اعم از روستاهای دارای گروه توسعه روستایی و روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، شاغلین بخش کشاورزی بیشترین درصد را به خود اختصاص می‌دهد. از این رو می‌توان گفت شغل اصلی افراد ناحیه مرتبط با فعالیت‌های بخش کشاورزی (اعم از زراعت، باغداری و دامداری) است که به نوعی مبین وابستگی روستائیان به محیط طبیعی و کسب درآمد از آن است.

رفاه اقتصادی: با متغیرهای درصد باسوادی شاغلین بخش کشاورزی، میانگین سنی شاغلین بخش کشاورزی، دسترسی به ادوات کشاورزی، ترکیب جنسی شاغلین بخش کشاورزی، درصد زمین‌های مرغوب و پربازده، راندمان تولیدات زراعی و باغی، تعداد دام سبک و سنگین، تلفات دامی، تعداد زایش دام، تولید محصولات دامی، میزان درآمد از بخش دام، هزینه تفریح و اوقات فراغت خانوار و کیفیت مسکن مورد ارزیابی واقع شده است که بررسی‌ها نشان داد:

(۱) بررسی میانگین سنی افراد شاغل در بخش کشاورزی در روستاهای دارای گروه توسعه ۵۱ سال و در روستاهای فاقد گروه توسعه این میزان برابر ۴۳ سال ذکر شده است.

(۲) از حیث وضعیت سواد نیز یافته‌های حاکی از این بوده که در بین افراد شاغل در بخش کشاورزی روستاهای مورد مطالعه، شاخص سواد بسیار نامطلوب و ضعیف ارزیابی می‌شود؛ از این رو، مانع جدی بر سر راه توسعه بخش کشاورزی به شمار می‌رود از دلایل این امر در هر دو گونه‌ی روستاهای مورد مطالعه، مهاجرت تحصیلکرده‌ها به سبب پایین بودن سطح درآمد مورد انتظار در روستاها نسبت به کانون‌های شهری و محدودیت دسترسی به خدمات را می‌توان نام برد.

(۳) وضعیت دسترسی به ادوات کشاورزی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه حاکی از این بوده که هم تنوع ادوات کشاورزی و هم فراوانی آن در روستاهای دارای گروه‌های توسعه، بیش از روستاهای فاقد گروه توسعه در بخش مرکزی شهرستان سربیشه بوده است.

(۴) با توجه به اینکه، کشاورزی و فعالیتهای وابسته به محیط طبیعی خصوصاً زمین، نقش کلیدی در اقتصاد نواحی روستایی دارد، سهم اراضی مرغوب در کل اراضی تحت بهره‌برداری هر خانوار می‌تواند تعیین کننده‌ی رفاه اقتصادی خانوار باشد. از این رو، بر پایه تجارب و دانش محلی بهره‌برداران یافته‌ها نشان می‌دهد که به طور متوسط در کل روستاهای مورد مطالعه، کمتر از پنجاه درصد اراضی تحت بهره‌برداری هر کشاورز از نوع اراضی مرغوب و پربازده بوده است.

(۵) عمده‌ترین محصولات زراعی و باغی که در سال زراعی ۹۶-۱۳۹۵ در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی در بخش مرکزی شهرستان سربیشه تولید و برداشت شده شامل زرشک، بادام، یونجه، عناب، گندم و جو بوده است. همچنین در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، محصولات غالب شامل زرشک و گندم و جو بوده است. بنا به مطالعه‌ی صورت گرفته می‌توان گفت روستاهای دارای گروه توسعه دارای تنوع بیشتری در کشت محصول نسبت به روستاهای فاقد گروه توسعه داشته که این مهم خود از عوامل حیاتی و دخیل در کسب درآمد با امنیت بالا برای روستایی به شمار می‌آید؛ همچنین اینکه در روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، اتکالی بر اقتصاد زراعی و به ویژه تولید گندم، اصل اساسی و حیاتی به شمار می‌رود.

(۶) بنا به بررسی وضعیت دامداری و دامپروری در جوامع روستایی بخش مرکزی شهرستان سربیشه به طور متوسط در روستاهای فاقد گروه توسعه هر خانوار دارای ۱۴ رأس دام سبک (میش و بز) بوده و این میزان برای خانوارهای ساکن در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی به ۲۱ رأس انواع دام سبک می‌رسد. نکته قابل توجه این است که در روستاهای دارای گروه توسعه، دام‌ها عمدتاً در آغل نگه داشته می‌شود و گله‌گردانی در مراتع به ندرت انجام می‌شود اما در سکونتگاه‌های روستایی فاقد گروه توسعه روستایی به سبب دور بودن از محدوده‌ی اجرایی پروژه ترسیب کربن، بخش زیادی از پرورش دام به صورت گله‌گردانی در مراتع است.

(۷) چرخه‌ی طبیعی دام یعنی زایش و تلفات، از فاکتورهای مهم در اقتصاد دامداری هر سکونتگاه روستایی به شمار می‌رود. بنا به بررسی‌های صورت گرفته می‌توان دریافت زایش دام در گله‌های

مربوط به بهره‌برداران روستاهای دارای گروه توسعه بیش از گله‌های دام در روستاهای فاقد گروه توسعه بوده است؛ همچنین تعداد تلفات دامی نیز در روستاهای دارای گروه توسعه، کمتر از روستاهای فاقد گروه توسعه محاسبه شده است. از دلایل اصلی این امر می‌توان به دسترسی بهتر دامداران ساکن در روستاهای دارای گروه توسعه به منابع مالی (دسترسی به اعتبارات خرد برای خرید واکسن دام و غیره) و آموزشی (بروزرسانی اطلاعات بهداشتی دام‌ها) جهت بهره‌وری بیشتر اشاره داشت.

(۸) تولیدات دامی که منجر به درآمد برای دامداران و بهره‌برداران می‌شود، شامل گوشت، شیر و فرآورده‌های آن و کود دام‌ها است. در چند سال اخیر به سبب بروز خشکسالی شدید در منطقه، شیر دام عمدتاً برای بره‌ها و بزغاله‌های گله مورد استفاده قرار گرفته از این رو ارزش افزوده مستقیم نداشته است. میزان گوشت و کود تولید شده در سطح خانوارها و روستاهای مورد مطالعه نشان از این دارد که در روستاهای دارای گروه توسعه، شاخص‌های تولیدات دامی (گوشت و کود) بیش از میزان تولید در روستاهای فاقد گروه توسعه بوده است.

(۹) محاسبه میزان درآمد ناخالص سال پایه ۹۶-۱۳۹۵ حاصل از دامداری در روستاهای مورد مطالعه نشان داد که روستاهای دارای گروه توسعه متوسط درآمدشان از این بخش بیشتر از روستاهای فاقد گروه توسعه بوده است؛ به گونه‌ای که در روستاهای اول میانگین درآمد ناخالص سالیانه از دامداری ۳۲ میلیون ریال و در روستاهای دسته دوم ۲۶ میلیون ریال محاسبه شده است.

(۱۰) بنا به تحقیقات گذشته و اسناد تنوریک، یکی از شاخص‌های مهم تبیین کننده رفاه اقتصادی خانوار، وضعیت "تفریح و فراغت" است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای دارای گروه توسعه بیش از خانوارهای ساکن در روستاهای فاقد گروه توسعه، هزینه برای تفریح و گذران اوقات فراغت خود نموده‌اند؛ به گونه‌ای که برخی از خانوارها در روستاهای برخوردار از گروه توسعه روستایی، اقدام به دریافت تسهیلات از صندوق‌های خرد اعتباری به منظور سفر مشهد و قم نموده‌اند.

(۱۱) یافته‌ها نشان می‌دهد در هر دو گونه روستاهای بررسی شد، بیشتر واحدهای مسکونی با آهن و آجر بنا شده است. در مقایسه بین روستاها، در روستاهای دارای گروه توسعه روستایی درصد بیشتری از خانه‌های روستایی دارای مصالح آهن و آجر بوده و بدین‌سان می‌توان گفت در این سکونتگاه‌ها کیفیت مسکن روستایی بالاتر بوده است.

سطح‌بندی پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی: پس از بررسی مؤلفه‌های سه گانه پایداری اقتصادی فضا اعم از "رفاه"، "عدالت" و "ثبات" در دو گروه از روستاهای بخش مرکزی شهرستان سریشه شامل روستاهای دارای گروه توسعه روستایی و روستاهای فاقد گروه توسعه، با بهره‌گیری از مدل

تصمیم‌گیری تاپسیس به سطح بندی روستاها از حیث پایداری اقتصادی پرداخته شده است. نتایج محاسبات به صورت نمره تاپسیس در جدول زیر (جدول ۱۰) نشان داده شده است. در بین روستاهای فاقد گروه توسعه روستایی، سلم آباد دارای بالاترین نمره پایداری اقتصادی بوده و در بین روستاهای دارای گروه توسعه نیز می‌توان نازدشت را دارای بالاترین نمره پایداری اقتصادی دید.

جدول (۱۰) نمره پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی

نوع آبادی	روستا	نمره تاپسیس
فاقد گروه توسعه روستایی	اسکیونگ	۰/۱۴۲
	برکوه	۰/۰۸۲
	پخت	۰/۲۱
	چاه بیدک	۰/۲۱۲
	دستگرد	۰/۳۰۷
	زولسک	۰/۲۰۱
	سلم آباد	۰/۸۱۰
	سنوک	۰/۰۲۸
	علی آباد	۰/۰۳۰
	کهنک	۰/۰۸۸
دارای گروه توسعه روستایی	تاج میر	۰/۱۳۹
	چاه شهیداشرفی اصفهانی / جنت آباد	۰/۲۱۸
	چاه شهیدمدرس	۰/۳۸۹
	حسن کلنگی	۰/۲۳۴
	حسین آبادغیناب	۰/۱۷۲
	دهیک	۰/۱۳۵
	کندرود	۰/۲۵۵
	گزدز	۰/۶۶۸
	معروفان	۰/۱۵۲
	نازدشت	۰/۷۰۷

منبع: محاسبات تحقیق، ۱۳۹۷

چهارم، اثر گروه‌های توسعه بر پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی

فرضیه اصلی این تحقیق بدین شکل صورت‌بندی شده است که: «ایجاد و فعالیت گروه‌های توسعه روستایی منجر به بهبود پایداری اقتصادی در سکونتگاه‌ها شده است.» به منظور آزمون فرضیه تحقیق ابتدا به بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها پرداخته شد. براساس خروجی آزمون کولموگروف – اسمیرنوف در SPSS (جدول ۱۱) از آنجا که سطح معناداری به دست آمده برای داده‌های گردآوری شده بیش از

۰/۰۵ بوده، می‌توان گفت توزیع داده‌ها نرمال است. از این رو برای آزمون فرضیه تحقیق از آزمون پارامتریک استفاده شده است.

جدول (۱۱) خروجی آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن نمره پایداری اقتصادی روستاها

سطح معناداری	Z کولموگروف اسمیرنوف	
۰/۵۶۶	۰/۸۷۳	روستاهای دارای گروه توسعه
۰/۱۴۸	۰/۶۹۱	روستاهای فاقد گروه توسعه

برای بررسی نوع اثرگذاری گروه‌های توسعه روستایی بر پایداری اقتصادی فضا از آزمون T مستقل استفاده شده است؛ بنا به خروجی آزمون T مستقل می‌توان دریافت که اختلاف میان "پایداری اقتصادی روستاهای دارای گروه توسعه روستایی" با "پایداری اقتصادی روستاهای فاقد گروه توسعه" معنادار است. از آنجا که میانگین پایداری گروه اول بیش از گروه شاهد بوده می‌توان نتیجه گرفت که: «ایجاد و فعالیت گروه‌های توسعه روستایی منجر به بهبود پایداری اقتصادی در سکونتگاه‌ها شده است».

جدول (۱۲) خروجی آزمون T مستقل برای بررسی اثرات گروه‌های توسعه روستایی بر پایداری اقتصادی فضا

تعداد	میانگین	آماره T	سطح معناداری
۱۴۹	۰/۹۷۱	۰/۹۶۳	۰/۰۱
۱۸۷	۰/۸۳۴		

۵) نتیجه‌گیری

بر پایه‌ی یافته‌های این تحقیق می‌توان نتیجه گرفت با ایجاد گروه‌های توسعه در فضاهای روستایی که گامی بنیادین آن جلب مشارکت مردم محلی است، زمینه‌ی تغییرات اقتصادی فضا رقم خورده است. در حقیقت، گروه‌های توسعه روستایی با مشارکت جویی، افراد را در اشتراک‌گذاری منابع سرمایه‌ای گسیل داشته است. پس از آن، منابع سرمایه‌ای و مالی تجمیع یافته تحت مدیریت گروه‌ها به همراه اقدامات تقویت‌کننده‌ی سرمایه‌های انسانی فضا (یعنی ارائه آموزش‌های مهارتی نو و بروزرسان) از جانب گروه‌های توسعه روستایی، منجر به ایجاد تغییر در توانمندی کنش‌گران اصلی فضا (روستائیان) شده است. به گونه‌ای که، گروه‌های توسعه روستایی با مکانیزم صندوق‌های خرد اعتباری، سهولت دستیابی به منابع مالی را برای روستائیان در "شرایط پیش از تولید"، "در حین تولید" و "مراحل سخت فروش" فراهم ساخته است.

پس از کمک به توانمندی روستائیان از حیث مالی و دانشی، آنان ضمن تقویت فعالیت‌های از پیش برخوردار، زمینه‌ای برای فعالیت‌ها جدید در روستاها یافته که می‌توان در قالب کسب و کارهای جدید در روستاهای بخش مرکزی شهرستان سربیشه (به ویژه روستاهای دارای گروه توسعه روستایی) اعم از آرایشگری، شیرینی‌پزی، عرق‌گیری و عروسک‌سازی مشاهده نمود. ترکیب فعالیت‌های تقویت شده قبلی و پایایی فعالیت‌های اقتصادی نوظهور در اقتصاد محلی منجر شده تا تبعاتی همچون مازاد اقتصادی و رشد سهم افراد از منابع (تقویت مالکیت) پدیدار شود.

سناریوی یاد شده، حاکی از بهبود فضای روستایی در سه بعد عدالت اقتصادی، ثبات نسبی اقتصادی و ارتقاء رفاه اقتصادی بوده که می‌توان در کل آن را به عنوان گام مثبت در جهت پایداری اقتصادی فضا در نتیجه‌ی ایجاد و گسترش گروه‌های توسعه روستایی تلقی نمود. به عبارت دیگر می‌توان گفت، در برنامه‌ریزی توسعه روستایی به منظور دستیابی به پایداری اقتصادی فضا بایستی توجه ویژه‌ای معطوف به گروه‌های توسعه روستایی داشت؛ چرا که در فضای جغرافیایی کشورهایی همچون ایران عرصه‌های روستایی از محدودیت منابع و دسترسی‌ها رنج بسیار می‌برد؛ از این رو گروه‌های توسعه روستایی به عنوان نهادهای غیردولتی که توان برعهده‌گیری برخی نقش‌ها و مسئولیت‌های بنیادی و فراموش شده از جانب دولت در روستاها را دارد، می‌توان در حل مشکلات سکونتگاه‌های روستایی از آن بهره برد. در نهایت، بر پایه‌ی تحقیق صورت گرفته و برداشت‌های میدانی انجام شده، پیشنهادهای راهبردی زیر جهت بهبود وضع موجود توصیه می‌گردد:

- با توجه به تجربه مثبت گروه‌های توسعه روستایی در بخشی از شهرستان سربیشه و انتشار خودبخود آن در دیگر روستاهای ناحیه، پیشنهاد می‌شود فعالیت‌های ترویجی با رعایت موانع و پیشران‌های هر فضای روستایی از جانب کارشناسان خبره در روستاهای نابرخوردار صورت گیرد؛
- باتوجه به اینکه در سال‌های اخیر خصوصاً سال مورد مطالعه (۱۳۹۷) شاهد تغییرات شدید نرخ تورم برای کل کشور بوده‌ایم، تورم به عنوان یک متغیر بیرونی، اثرات منفی بر عملکرد گروه‌های توسعه روستایی داشته و خصوصاً در بعد مالی، آن را به گونه‌ای ناکارآمد جلوه داده است؛ از این رو پیشنهاد می‌شود در بودجه سنواتی کشور برای تقویت حساب ذخیره‌ای و پس انداز گروه‌های توسعه روستایی، به عنوان سهم مشارکت مالی دولت، ردیف بودجه‌ای تخصیص یابد؛
- به منظور بروز نمودن فرآیند مدیریت و فعالیت‌های پیشنهادی و اقداماتی که از جانب گروه‌های توسعه روستایی دنبال می‌شود، پیشنهاد می‌شود در قالب استارت آپ‌ها و یا همایش‌های ملی و منطقه‌ای، به دریافت ایده‌های جدید برای کاربست در این حوزه از جانب سازمان‌های متولی و دانشگاه‌های منطقه اقدام گردد.

۶ منابع

- اسمعیلیان مقدم، علی (۱۳۸۹)، بررسی تأثیرات اقتصادی- اجتماعی طرح اسکان و تجمیع عشایری (مطالعه موردی: کانون توسعه دشت حسینآباد غیناب). پایاننامه کارشناسی ارشد. دانشگاه بیرجند.
- افتخاری، عبدالرضا رکن الدین و جمشید عینالی، (۱۳۸۴)، ارزیابی اعتبارات خرد بانک کشاورزی در توسعه اقتصادی روستایی: مطالعه موردی روستاهای حوزه آبریز رودخانه خراورد شهرستان خداآهنده». فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۴، صص ۱۷۹-۲۰۱
- افراخته، حسن، (۱۳۹۱)، اقتصاد فضا و توسعه روستایی؛ مورد ناحیه شفت، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۱، صص ۵۴-۳۹.
- افراخته، حسن، وحید ریاحی و فرهاد جوان (۱۳۹۴)، پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان رضوانشهر، فصلنامه جغرافیا، شماره ۴۶، صص ۱۱۷-۹۳.
- ایافت، سید امیر و حمیدطراوتی (۱۳۷۷). دستورکار ۲۱، سازمان محیط زیست
- آقایی هیر، محسن، (۱۳۸۳)، سطح بندی پایداری توسعه روستاهای بخش هیر با استفاده از GIS، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- بدری، سید علی، محبوبه نامدار و حسن ایزدی (۱۳۸۹)، فعالیت‌های اقتصادی خاص و آثار آن بر اقتصاد روستایی، فصلنامه مدرس علوم انسانی- برنامه‌ریزی و آمایش فضا، شماره ۳، صص ۱۵۴-۱۳۱.
- بدری، سید علی و عبدالرضا رکن الدین افتخاری، (۱۳۸۲). ارزیابی پایداری مفهوم و روش، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی ش ۱۸، صص ۹-۳۳
- پرات، ب. و لویزوس، پ. (۱۳۸۲). انتخاب روشهای پژوهش. ترجمه ابراهیم حسن پور آهیدشتی. تهران: وزارت جهاد کشاورزی. مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- توکلی، جعفر. (۱۳۹۲). سنجش پایداری اجتماعی- اقتصادی سکونتگاههای روستایی دهستان های خاوه شمالی و جنوبی، استان البرز. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی سال چهاردهم. شماره ۳۲. صص ۷۲-۹۲.
- توکلی، جعفر، (۱۳۹۳)، سنجش پایداری اجتماعی - اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی دهستان‌های خاوه شمالی و جنوبی استان لرستان، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۳۲.
- جعفریان، مزدک و فرید عبدالحسین پور، (۱۳۸۵)، پایداری شهری با نگاهی به ویژگیهای شهرهای ایران، اولین همایش بین المللی شهربرتر، طرح برتر سازمان عمران شهرداری همدان، ص ۵
- خسروبیگی، رضا. حمید شایان، حمدالله سجاسی قیداری و طاهره صادقلو. (۱۳۹۰). سنجش و ارزیابی پایداری در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک تصمیمگیری چندمترغیره فازی - تاپسیس ، پژوهشهای روستایی، سال ۱۸۵-۱۵۱، صص ۱ شماره ۲.
- خلیلیان، صادق (۱۳۸۴)، توسعه پایدار و رفاه بهینه نسلها». فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۷، شماره ۲۷. صص. ۱۴۹-۱۳۱.
- رائو، پنینتی کریشنا، (۱۳۸۵)، توسعه پایدار: اقتصاد و سازوکارها، ترجمه احمد یآوری، انتشارات دانشگاه تهران.

- رضایی گیو شاد، طوبی. (۱۳۸۷): بررسی نقش صندوقهای اعتباری خرد در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: صندوقهای اعتباری خرد پروژه ترسیب کربن). دانشگاه علوم اجتماعی. دانشگاه تهران.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۲). مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، تهران، نشر قومس.
- ریاحی وحید و آذر نوری (۱۳۹۳). تنوع بخشی فعالیت های اقتصادی و پایداری روستاها مورد: شهرستان خرمدره. اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۳ (۱۰): ۱۱۳-۱۲۸.
- زاهدی، شمس السادات و غلامعلی نجفی، (۱۳۸۵)، بسط مفهومی توسعه پایدار، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۴، ص ۶۲ تا ۶۴ و ۶۸.
- سلطانی مقدس، ریحانه (۱۳۹۲)، جایگاه جریان فرامحلی سرمایه در فضای روستایی، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، شماره ۳۷، صص ۱۷۰-۱۵۷.
- شایان، حمید، علی اکبر تقیلو و رضا خسروبیگی (۱۳۹۱)، تحلیل نقش مشارکت مردم در پایداری اقتصاد روستایی؛ مطالعه‌ی موردی دهستان ایجرود بالا، مجله‌ی جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۹، صص ۹۵-۷۱.
- صامتی، مجید و علیرضا کرمی، (۱۳۸۳)، بررسی تأثیر هزینه های دولت در بخش کشاورزی بر کاهش فقر روستایی در کشور. تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۷، صص. ۲۱۳-۲۳۴.
- علی الحسابی، مهران. سیدباقر حسینی و فاطمه نسبی، (۱۳۹۰)، بررسی توسعه پایدار از دیدگاه اقتصادی و محیطی با تمرکز بر جایگاه مسکن؛ نمونه موردی مسکن بافت قدیم شهر بوشهر، فصلنامه اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، شماره ۱، صص ۱۶۵-۱۵۲.
- فراهانی، حسین (۱۳۸۵)، ارزیابی پایداری در نواحی روستایی با تأکید بر عوامل اجتماعی و اقتصادی: مطالعه موردی شهرستان تفرش. رساله دکترای جغرافیای انسانی، گرایش برنامه ریزی روستایی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا.
- فرجی سبکبار، حسنعلی، سیدعلی بدری، سیدحسن مطیعی لنگرودی و حجت الله شرفی، (۱۳۸۹)، سنجش میزان پایداری نواحی روستایی بر مبنای مدل تحلیل شبکه با استفاده از تکنیک بردا: مورد نواحی روستایی شهرستان فسا، پژوهشهای جغرافیای انسانی، شماره ۷۲، صص ۱۵۶-۱۳۵.
- قدیری معصوم، مجتبی، محمدمهدی ضیانوشین، و محمد امین خراسانی، (۱۳۸۹)، پایداری اقتصادی و رابطه‌ی آن با ویژگی‌های مکانی - فضایی: مطالعه موردی روستاهای دهستان کوهین شهرستان کبودرآهنگ، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۲.
- کارآموز، محمد و همکاران (۱۳۸۵)، چالش ها و فرصت های به کارگیری مدل‌های بهره برداری بهینه از سیستم های منابع آب. مجموعه مقالات اولین همایش منطقه ای بهره‌برداری از منابع آب حوضه های کارون و زاینده رود. شهر کرد: دانشگاه شهر کرد.
- گیلیس و دیگران، (۱۳۷۹)، اقتصاد و توسعه، ترجمه غلامرضا آزاد، تهران، نشر نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، گزارش تفصیلی نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ کل کشور.

- یاری حصار، ارسطو محمدحسین. بوچانی، و الهام افتخاری، (۱۳۹۱)، ارزیابی نقش عوامل طبیعی و اقتصادی در پایداری روستاهای حوزه کلانشهر تهران، فصلنامه مطالعات شهری، شماره دوم.
- Ake, C. (1996), **Democracy and Development in Africa**, the brookings Institute Washington D.C.
 - European Communities Commission. (2007), **Rural Development in the European Union: Statistical and Economic Information Report 2007**. European Communities Commission: Directorate-General for Agriculture and Rural Development. Office for Official Publications of the European Communities,
 - King, B., A. Pizam and Milman, (1983), **Social Impacts of Tourism: Host perception**, Annals of Tourism Research, 17: 449 – 465.
 - Lal, R. (2000), “A modest proposal for the year 2001: We can control greenhouse gases and feed the world ... with proper soil management”. Journal of Soil and Water Conservation, Vol. 55, No. 4, pp. 429-433.
 - Pařsakarnis, G., & Maliene, V. (2010). **Land readjustment for sustainable rural development In: EURO Mini Conference 5th International Vilnius Conference on Sustainable Development: Knowledge-Based Technologies and OR methodologies for Strategic Decisions of Sustainable Development**, Vilnius, Lithuania, pp.169–174.
 - Todaro. M. P. (1992), **Economic for Development World. An Introdaction to Principles, problems, and policies for Development**, Longman Publishing, NewYork.
 - Vidican, G. (2009), **Assessing land reallocation decisions during transition in Romania**. Land Use Policy 26, 1080–1089.